

ЛОРА ТАСЕВА, *Триодните синаксари в средновековната славянска книжнина. Текстологично изследване. Издание на Захеевия превод. Словоуказатели.* Monumenta linguae slavicae dialecti veteris. Fontes et dissertationes. Tom. LIV. Weiher Verlag, Freiburg i. Br., 2010, 823 стр.

Книгата на Лора Тасева излиза в авторитетната палеославистична поредица, основана от Р. Айцетмюлер, Йозеф Матл и Линда Садник и продължена от Екхард Вайер – Monumenta linguae slavicae и е посветена на средновековните славянски преводи на 31 екзегетични текста, написани за гръцки за по-важните празници от времето на Великия пост и след Великден до Петдесетница (Триоден и Пентикостарен цикъл): сбирката започва с четиво за Неделята на митаря и фарисея и завършва с четиво за Понеделник на Светия дух. Тези текстове са били предназначени за четене по време на богослужението в храма. Те обясняват смисъла на съответния празник. За техен автор средновековната традиция смята цариградския писател и църковен историк Никифор Калист Ксантопулос (ок. + 1335 г.). За жалост няма критическо издание на тези текстове на гръцки и затова работата на Лора Тасева по изследване на тяхната рецепция в средновековни славянски кирилски ръкописи е била твърде трудна. Задачата ѝ е усложнена и от факта, че тези четива са се разпространявали и в гръцката, и в славянската традиция по два начина – като отделна сбирка или отделните обяснително-поучителни четива са били инкорпорирани в триоди сред песните за съответните празници (а също и в триоднипанигирици и др. календарни ръкописи на православната църква, организирани според богослужение, следващо авторитетния на Балканите през XIV в. Йерусалимски устав). Освен това, макар и и да не са високо ценени от историците на византийската литература, тези четива са получили много широко разпространение в Средновековието, често са били преписвани и използвани през XIV-XVII век и затова в тях са внасяни различни промени. Следователно текстологичната картина е доста усложнена, което затруднява изследването на преводаческите стратегии и техники, но е благодатен материал за проучване на рецепцията на текст, използван в богослужението. Изследването си заслужава усилията, защото пред читателя е историята на текст, който е звучал в църквата по време на богослужението,

който е стигал до много хора, и е показателен за историята на книгата и славянското богослужение.

Лора Тасева се е справила много успешно с тази нелека задача, като е работила *de visu* или по фотокопия с около 170 южнославянски и източнославянски кирилски ръкописа, от които е подбрала около 60 за пълно текстологично изследване (преглед на ръкописите с тяхната датировка, местонахождение и особености на състава тя е дала на стр. 38–51). Тя ситуира средновековната славянска традиция във византийския ѝ контекст и затова освен с гръцки печатни издания тя работи и с 20 гръцки ръкописа, предимно от XIV–XV в., за да очертае по-добре текстологичната картина и преводаческите особености. Освен това тя успява да установи, че най-ранният славянски превод е най-близко до гръцката версия в един от най-старите гръцки преписи – ръкопис Auct. E.5.14 от 1305–1309 г., пазен в Бодлеанската библиотека в Оксфорд.

След детайлна съпоставка и класификация на изворите, Л. Тасева стига до убеждението, че на гръцкия текст са направени три превода преди края на XIV в., т.е. сравнително скоро след написването на тези тълкувателни четива. След като оглежда внимателно археографската информация за най-ранните свидетели, техните езикови и правописни черти, тя предлага и локализация на преводите. На първия превод най-ранни свидетели са пазените в Синайския манастир »Св. Екатерина« ръкописи- триоди (триод и пентикостар) 23 и 24 (датирани преди 1360 г. според бележка на преписвача), писани със среднобългарски правопис. В кодекс 23 има бележка на преписвача Гавриил, работил в българския Зографски манастир на Атон през XIV в. В нея е споменат старецът Закхей Философ Загорянин, който »изведе извод«, т.е. много е възможно именно Закхей да е преводачът на синаксарните четива. В бележката на Гавриил се споменава, че е използван цариградски гръцки оригинал (бележката е възпроизведена в рецензираната книга на стр. 53). Това означава, че преводът е направен сравнително скоро, след като са написани на гръцки тези текстове в Цариград от Никифор Калист Ксантопулос и именно от извора, от Цариград е поръчан оригинал, който да бъде преведен на Атон. Направен е пълен превод на всичките 31 текста. Л. Тасева точно характеризира превода – чрез анализи на

преводческите решения при предаване на гръцкия определителен член (дистантно разположен и при инфинитив), на словообразователно равнище, калки на сложни думи, заемки. Тя установява, че отличителна черта на този превод е стремежът към максимално възможно смислово и формално съответствие на гръцкия оригинал, съчетан с пуристична тенденция. Авторката разглежда този превод като част от редактирането и новите преводи на богослужебните книги, направени от българските монаси на Атон в края на XIII и началото на XIV век. Тъй като тя подробно проследява текстовите разновидности, резултат от трансмисията на този превод, и групира прецизно ръкописите, отбелязвайки въведените промените, тя дава достъп на читателя до средновековния *modus operandi, scribendi et cogitandi*.

В около 25 извора, т.е. повече от 1/3 от използваните източници или дори почти половината, Л. Тасева установява една авторитетна, последователно прокарана редакция на Закхеевия превод. Тя ѝ е позната и по южнославянски, и по източнославянски преписи. На стр. 87 изследователката излага убедителни, по моему, аргументи в подкрепа на предположението си, че тази редакция е направена в средновековната българска столица, Търновград. Доказателства за мнението си тя намира в историята на разпространение на преписите, в езиковите им особености. Тъй като най-ранният свидетел на тази версия е датиран от третата четвърт на XIV в., тя датира приблизително редактирането към средата на XIV в. Отново внимателно и професионално са групирани ръкописите. На стр. 90–96 подробно са изложени доказателства, че става дума не за нов превод, а за редакция на първия превод (превода на загореца Закхей Философ) – изредени са общи грешки и еднакви съответствия на гръцкия дистантно разположен член. Авторката обективно изрежда и разликите, като държи сметка за това, че днес не разполагаме нито с ръкописа на Закхей Философ, нито с автографа на редактора. Основателен е изводът ѝ, че търновските редактори са разполагали с препис, в който редица от грешките в ръкописа на монаха Гавриил (синайските триоди 23 и 24) не са били налични. Л. Тасева съпоставя двете разновидности (превода на Закхей и търновската му редакция) и с гръцките разновидности на синаксарите на Никифор Калист Ксантопулос и така доказва, че при редактирането е направена

сверка с гръцки оригинал. Ясно е показано в книгата, че редакторската работа се е състояла в избягването на някои неологизми калки на Закхей Философ и замяната им с широкоразпространени думив книжнината от онова време, както и във въвеждане на словообразователни модели, в по-голяма степен освободени от гръцките образци. Авторката открива и нови, различни грешки в тази текстова разновидност на синаксарите. Сполучливо тя говори за »критична приемственост«. Тъй като тук, за разлика от другаде, тя не дава количествени данни за приликите и разликите между Закхеевия превод и Търновската му редакция, не е ясно дали вместо за *редакция* не би могло да се говори за »вторичен превод«¹ – още повече че е ясно от изводите на Л. Тасева, че при преработването е направена сверка с гръцкия текст на синаксарните четива.

Л. Тасева прави издание именно на Закхеевия превод по двата синайски триода, 23 и 24, с множество разночетения, включително от Търновската редакция. Тя привежда и гръцки съответствия в случаи на грешки, или на неясно съотнасяне на превода с наличния в печатни издания гръцки текст, или на преосмисляне, или на предаване на гръцки вариант, който не е добре документиран. Така че нейното издание е ценен източник за едно бъдещо изследване на варирането в гръцката традиция на това произведение на Никифор Калист Ксантопулос.

По принцип особеностите на един превод най-добре проличават в съпоставка с друг превод на една и съща творба. За Средновековието обаче не е лесно за изследователите да разграничат нов превод от редакция на стар превод. Л. Тасева прецизно, с ясно формулирани критерии, разграничава още два южнославянски превода на синаксарните четива на Никифор Калист Ксантопулос. Най-напред тя отделя един превод на четивото за Събота на Акатиста, направен в руска среда. По-подробно тя се спира на други по-цялостни преводи, които тя обозначава като С и Д. Превод С тя открива само в южнославянски преписи, 10 на брой – това не са самостоятелни сбирки с четивата, а са триоди, в които те са инкорпорирани сред песнопенията за съответните празници. Най-ранният свидетел на този превод, кирилски триод,

¹ За този термин вж. Horace G. LUNT. The OCS Song of Songs: One Translation or Two? – *Die Welt der Slaven* 30/2, 1985, 279–318.

е датиран от средата или третата четвърт на XIV век. Тук авторката открива ръкописи, в които едни четива са в Закхеевия превод, а други в този превод С – това е интересна особеност на разпространението на двата превода.

Л. Тасева с вещина обосновава решението си да определи тази текстова разновидност като отделен превод. Тя привежда като доказателства несинонимни от гледна точка на приемащия книжовен език (на славянския узус) преводни варианти; преводни варианти, появили се в резултат от полисемията в гръцки; преводни варианти, резултат на паронимия в гръцки. Разлики на този превод С от Закхеевия тя открива както на макротекстово и текстово равнище (тя установява части в превода, на които тя не е открила съответствия в наличните ѝ гръцки образци, случаи на преразкази на гръцки пасажки, а не на точен превод), така и на езиково равнище, включително грешки, които не се откриват в другите преводи. От своя анализ изследователката прави извода, че подобно на Закхеевия превод, и този преводач се е стремил да предаде точно гръцкия оригинал, но все пак зависимостта от формалните особености на гръцкия текст е по-слаба. В частност, Л. Тасева отбелязва случаи на свобода в семантично отношение при преводните съответствия, по-малко поморфемни калки и неологизми, както и предпочитание към старите кирило-методиевските лексикални варианти пред преславизмите, използвани в Закхеевия превод.

Както и другаде в книгата си, и тук изследователката обективно премерва аргументите »за« и »против« изказаните от нея хипотези за локализация на този превод, като извлича своите аргументи от различни сфери: движение на ръкописите, археографски данни, правописни черти, културно-исторически факти. Така тя предлага три хипотези: превод С може да е направен през XIV в. в сръбско средище, в средище на територията на днешна Югозападна България или Република Македония, във Видинското царство.

Повече разлики спрямо Закхеевия превод Л. Тасева откроява в превода, означен от нея със сигла D. Такъв отделен превод тя установява най-вече за 25 четива от Събота първа на поста до Неделя на всички светии, докато в същите ръкописиначалните синаксарни четива са по-скоро редакция на Закхеевия превод, според нея; т.е. това е още един

случай на контаминация на Закхеевия превод с друг превод. Авторката открива превод D в сравнително немногочислени ръкописи. В пълен вид сборката присъства в три ръкописа от Дечанския манастир, най-ранния от 1370–1380 г., частично в 4 цветни триода от XIV–XV в. Анализирайки фонетични черти, морфологични, лексикални черти на тази текстова разновидност на славянската рецепция на четивата Никифор Калист Ксантопулос, Л. Тасева предполага, че родният език на преводача е бил сръбски и че той е работил в сръбско средище с предпочитания към определени лексикални варианти в книжовния език на XIV в. Въпреки че тя обективно отчита, че е затруднена от липса на данни за мястото на възникване на редица от ръкописните свидетели на този превод, както и от липсата на цялостно проучване на преводаческата дейност в сръбските земи през втората половина на XIV в., все пак съдейки от особеностите на преводаческите избори и по лексикалните предпочитания, тя изказва предположение, че този превод е възникнал в сръбско средище извън Атон. Тя го датира от края на третата четвърт на XIV в.

Книгата на Л. Тасева е един зрял труд, резултат на задълбочена и компетентна детайлна работа с изворите, на добре подбрани методи и обективни преценки. Той е важен не само с отлично очертаната история на рецепцията на тези важни за историята на Църквата текстове, но и като образец за коректно издание и за методологически верни и подходящи за материала подходи. Изследването на Л. Тасева е прекрасен пример за многократни преводи на едно и също нужно за богослужението и организирано спрямо богослужение по Йерусалимския устав съчинение. Става ясно, че сравнително скоро след написването му на гръцки, то получава широко разпространение сред православните славяни, като са направени няколко превода. Ясно проличава и високият авторитет на атонския превод и търновската му версия. Анализите на авторката са особено полезни за очертаване на състоянието на южнославянската кирилска книжнина през XIV в. и на нейната връзка с гръцката. В това отношение Л. Тасева отлично систематизира изводите и наблюденията си в заключението на книгата. За очертаване на разпространението на преводите много сполучливи са приложените след заключението теми и таблици с ръкописи, в които

дадените преводи са установени. Като цяло изследването се отличава с отлично познаване на материала и класическите методи на текстологично проучване. Авторката не налага свои предвзети тези, а прави изводите си на основание на прецизно и компетентно анализиране на многобройни ръкописи. Тя се вслушва с внимание и предпазливост в информацията на множество свидетели, за да си състави обективна представа за цялостната картина на превеждане, редактиране и трансмисия на това византийско богослужебно съчинение. Книгата е отличен пример за съчетаване на задълбочен и детайлен анализ на всички страни на един средновековен текст, който няма досега критическо издание, с ясно формулирани и защитени с лесно проследими доказателства обобщения за преводаческите практики сред православните славяни през XIV в., видени във византийския им контекст.

Изданието на превода на Закхей Философ е направено безукорно. Към него са приложени няколко словоуказателя, които ясно илюстрират направените изводи за преводаческите стратегии – в лексикален и словообразователен план. В първия словоуказател към възстановените основни форми на славянските лексеми са дадени гръцките им съответствия в основна/речникова форма. Основните форми на славянските лексеми са съобразени със съществуващата лексикографска традиция в палеославистиката, което прави речника удобен за инкорпориране в по-големи електронни тезауруси. Особено ценен за бъдещи сравнения и обобщения за преводаческите подходи през XIV в. на Атон е гръцко-славянският словоуказател в книгата (отново са дадени основните форми, но са посочени местата в среднобългарските ръкописи, триодите 23 и 24 в библиотеката на Синайския манастир »Св. Екатерина«, така че читателят да може лесно да види интересуваша го конкретна словоформа в изданието). Сполучливо е решението проприалната лексика да е в отделни словоуказатели.

В заключение пред нас е едно образцово издание и поручване, принос към изследване на книжовната култура на Балканите през XIV в.

МАРГАРЕТ ДИМИТРОВА